

Андрій БАРДЕЦЬКИЙ

**АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ МОНАСТИРЯ КАРМЕЛІТОК
В М. ДУБНО**

Влітку 2012 автором здійснювались археологічні розкопки на території сучасного Хоспіса по вул. Шевченка (колишнього Дубенського римо-католицького монастиря ордену кармеліток – **пам'ятки архітектури 1686 р.**) у зв'язку плануванням будівництва

церкви Свято-Варваринського жіночого монастиря. Роботи проводились експедицією ДП

«Рівненська старовина» ДП НДЦ ОАСУ ІА НАН України під керівництвом к.і.н. Прищепи Б. А.

Історича довідка. Монастир кармеліток було заснований у 1660 році Анастасією Чернецькою [1, 219], за іншими даними - в 1702 році княгинею Теофілею-Людвигою Любомирською [3, 87]. На даній території були розташовані будівлі монастиря: костел

(1630 р.) та монастирський корпус (1686 р.), побудовані у стилі раннього бароко, з'єднані

боковими фасадами, і утворювали суцільну лінію переднього фасаду, впродовж якого

проходить відкрита арка-галерея [4, 290-291.]. Монастир належав католицькому чернечому жіночому ордену кармеліток. Після більше як 200-літнього існування монастиря в 1890 році з наказу імператора монастир ліквідовано, сім черниць перевести в

інші обителі. Всі будівлі та угіддя ліквідованого монастиря було наказано передати Хрестовоздвиженській пустині. Православне відомство перетворило костел у церкву на

честь преподобного Іова Почаївського. Над в'їзною брамою було надбудовано дзвіницю у

православному стилі, а над костелом - високий шпиль з банею. З приходом польської

влади у 1921 році всі надбудови (дзвіниця та церква) були знищені, а сам комплекс передано католицьким кармеліткам. Незабаром монастир перейшов до католицьких

черниць – сестер Провидіння. Тут була "школа заводова", де, крім загальноосвітніх предметів, дівчаток навчали гаптувати, вишивати, оздоблювати одяг священиків.

Після

1936 року монастир було ліквідовано [2, 6]. Донедавна у монастирському комплексі діяв

онкодиспансер. Ця споруда залишилася майже без зовнішньої образності. Зникли барочний фронтон, сам костел поділили на два поверхи, на південному фасаді

знищена

майже вся архітектурна деталізація.

Археологічні дослідження на території монастиря ніколи раніше не проводились.

Відомо лише про ексгумацію тут останків німецьких солдатів, документів про яку не

маємо. Про існування німецького кладовища дізнаємось зі слів дубенчанки Рафальської,

записаних в зошитах спогадів відділу історії ДІКЗ м. Дубна. __ Топографічно

територія монастиря займає західний край великого мису лівого

берега р. Ікви в середній її течії. В цьому місці мис оточений болотистою заплавою (нині

меліорованою), очевидно утвореною вигином стародавнього русла Ікви. На момент обстеження уся територія ділянки була задернована. Вона знаходиться в південній частині подвір'я монастирського комплексу під мурованим парканом зліва від головного в'їзду (рис. 1). На ділянці було розбито розкоп 8 площею 36 м² (3×3 м) орієнтований за сторонами світу (рис. 2). Його номер є продовженням загальної нумерації для розкопів в центральній історичній частині м. Дубна, закладених рятивними експедиціями під керівництвом Б. А. Прищепи. Нульовий репер забито у південно-східному куті розкопу, а за нульову відмітку обрано рівень денної поверхні в цьому куті.

Стратиграфія всіх стінок розкопу була різною (рис. 2).

Північна стінка (по лінії АБ): 0-0,3-0,45 м – шар сірого гумусованого суглинку перемішаний з будівельним сміттям дрібної грануляції (далі шар 1) який в східній частині мілкіший (-0,3 м) а в західній потужніший (-0,4-0,45 м); -0,05-0,6 м в центральній частині стінки – шар сірого гумусованого суглинку перемішаний з великою кількістю крупного будівельного сміття (далі шар 2); -0,3-0,9 м шар сірого гумусованого суглинку з вкрапленнями перепаленої глини, вугликів і дрібного будівельного сміття в незначній кількості (далі шар 3) розрізаний в центрі шаром 2, причому в західній частині шар 3 залягає мілко (-0,3-0,6 м) а в східній частині глибше (-0,45-0,9) м.; -0,45-1,4 – шар темно-сірого гумусованого суглинку без вкраплень (далі шар 4), який в центральній частині залягає найбільш мілко (-0,45-1,1 м), в східній частині найбільш потужний (-0,6-1,35 м), а в західній частині найменш потужний (-1,15-1,4 м), проте знаходиться на найглибшій відмітці; В західній частині шари 3 і 4 розділяє прошарок утрамбованого материкового суглинку світло-жовтого кольору (далі шар 5) потужністю 0,15-0,2 м, який залягає похило у західному напрямку; від глибини -1,1-1,4 м залягає передматериковий перехідний шар сіро-жовтого суглинку (далі шар 6).

Східна стінка (по лінії БВ): -0-0,35 м – шар 1; в центральній частині перерізаний шаром 2 (-0,15-0,85 м); -0,2-0,75 м – шар 3, який в центральній частині найбільш потужний; -0,6-1,35 – шар 4; -1,2-1,4 – шар 6.

Південна стінка (по лінії ВГ): 0-0,48 – шар , який в східній частині найменш потужний (0-0,23); -0,23-1,28 м – шар 3, який залягає з нахилом у західному напрямку; -0,6-1,35 м – шар 4, який у західній частині переходить у заповнення об'єкту 2 і відділений від шару 3 шаром 5, який залягає похило у західному напрямку потужністю 0,05-0,2 м.

Західна стінка (по лінії ГА): 0—0,48 м – шар 1; останній розрізаний в центральній

частині шаром 2 потужністю 0,2-1,1 м; -0,35-1,15 м – шар 3, найбільш потужний у південній частині; в діапазоні -0,8-1,15 залягає шар 5 потужністю 0,15-0,3 м, який найглибше знаходиться в південній частині; -0,95-0,4 м – шар 4, який у південній частині

переходить у заповнення об'єкту 2.

Стратиграфічні розрізи нашарувань, які були зафіксовані в стінках розкопу свідчать про те, що територія ділянки як мінімум на 1 метр була піднята в останні 200

років за рахунок насипного ґрунту і будівельного сміття. Шар 1 – є скоріше всього результатом недавнього планування території, як мінімум в межах ХХ ст.

кількадесять

років на території ділянки росли старі дерева. Шар 2 – це скупчення будівельного сміття

(битої цегли, розчину), очевидно, пов'язане з руйнуванням надбрамної дзвіниці у 1921 р.,

яке потрапило в заглиблення. Шар 3 датується часом до цієї події і в межах ХІХ ст. Цей

шар був заповненням великого заглиблення, яке фіксувалося в стінках західної частини

розкопу і дно якого було вкрите шаром 5. Шар 4 на підставі знахідок можна датувати до

ХVІІІ ст. так як він заповнював об'єкт 2. Останній був причиною просідання верхніх шарів в південно-західному куті розкопу. Шар 4 є власне природнім гумусованим ґрунтовим покривом цієї території.

В розкопі виявлено і досліджено три об'єкти.

Об'єкт 1 – яма видовжено-овальної форми розмірами 1,8×1,05 м, знаходилась в північно-східному куті розкопу. Пляма сірого кольору читалась в материковому суглинку

жовтого кольору на рівні -1,4 м від нульового репера. Яма мала похилі стінки і рівне дно,

глибина якого становила -0,25-0,3 м від рівня виявлення (рис. 3,1). В північно-західній

частині під стінкою знаходився похилий материковий виступ вистою до 0,1 м над рівнем

дна. Заповнення ями гомогенне, складалось з сірого слабогумусованого суглинку.

В ньому

виявлено розвал нижньої частини амфори, фрагменти вінець і стінок посудин суцільно

покритих червоною фарбою (рис. 4,3), фрагменти стінок кухонних посудин з домішкою

жорстви і піску (рис. 4,4), кістяну проколку (шпильку) з суцільно заполірованою поверхнею (рис. 4,6), фрагменти крем'яних ножів на пластинах (рис. 5,1,3-5),

пластини

(рис. 5, 6,7), відщепи (рис. 5,2,8,9) і кістку тварини. Амфора _____ мала коричнево-сіру неоднорідно забарвлену поверхню, всередині сіру а ззовні коричневих відтінків,

ззовні

добре зглажену і лощену, і домішку шамоту в глиняному тісті (рис. 4,1). Усі крем'яні

вироби виготовлені з темно-сірого волинського туронського кременю. За технологічно-

стилістичними ознаками даний комплекс віднесено до маліцької культури мідного віку

(визначення О. Л. Позіховського). Об'єкт 1 є господарською ямою.

Об'єкт 2 – споруда овальної в плані форми розмірами 3,95×2,7 м, знаходилась в південно-західному куті розкопу. Пляма темно-сірого кольору читалась в материковому

суглинку жовтого кольору на рівні -1,4 м від нульового репера і виходила за межі західної і південної стінок розкопу. Споруда мала похилі стінки і рівне, похиле у південному

напрямку дно, глибина якого становила -0,5-0,8 м від рівня виявлення (рис. 3,2).

Заповнення споруди неоднорідне, складалось з темно-сірого гумусованого суглинку і

прошарку цього ж суглинку перемішаного з материковим біля дна. В ньому виявлено

незначну кількість гончарної кераміки і скляного посуду XVIII ст. Об'єкт досліджено в

межах розкопу. Це, очевидно, підвальне приміщення споруди XIX ст.

Об'єкт 3 – яма або нішоподібна піч сферичної форми максимальною шириною збереженої частини 1,12 м, знаходилась поряд з північно-західного боку від об'єкту 2.

Пляма темно-сірого і цеглястого кольору читалась в материковому суглинку жовтого

кольору на рівні -1,4 м від нульового репера злито з плямою об'єкту 2, та в стінці об'єкту

2. Яма мала похилі стінки і рівне, похиле у південному напрямку дно, глибина якого становила -0,5-0,8 м від рівня виявлення (рис. 3,2). Стінки і дно ями були випалені і місцями зберігся прошарок перепаленого суглинку цеглястого кольору.

Заповнення ями

неоднорідне, складалось з темно-сірого гумусованого суглинку перемішаного з материковим світло-жовти суглинком. На середині висоти в ньому залягав прошарок

чорного і перепаленого суглинку цеглястого кольору з вкрапленнями вугілля, які є залишками вогнища. На дні також залягав прошарок насичений вугликами. В заповненні

виявлено лише фрагмент стінки ліпної посудини могилянської групи ранньозалізного

віку (рис. 8,2) і крем'яний відщеп епохи бронзи (рис. 7,1). Ці знахідки очевидно потрапили

туди з культурного шару, так як піч, ймовірно, належить до середньовічного періоду,

хоча не виключається можливість датування її ранньозалізним віком.

В культурному шарі було знайдено матеріали періоду фінального палеоліту (?), мідного віку (маліцької культури), епохи бронзи (епішнурової культури),

ранньозалізного

віку (могилянської групи); давньоруського часу (X ст.); литовсько-польської доби (XIV і

XVII ст.), XVIII ст., та XIX – поч. XX ст.

До періоду фінального палеоліту можна віднести лише одну мікропластинку (рис. 7,2), яка була виготовлена з кременю що відрізнявся структурою від усіх інших виробів

знайдених в розкопі. На негативах помітно, що пластини сколювались в протилежному

одна до одної напрямках, отже з двоплощадкового нуклеуса.

Кераміка маліцької культури з культурного шару аналогічна до кераміки з об'єкту

1, проте було знайдено лише фрагменти стінок. В збірці кременю є один фрагмент вкладня із заполірованою поверхнею, виготовленого на крайовій пластині (рис. 6,4),

фрагменти ножів (рис. 6,1,5) та пластини (рис. 6,3,6,7; рис. 7,3).

До епохи бронзи належать фрагменти ручки і стінки посудин орнаментовані подвійним відбитком шнура (рис. 7,4,6). Така кераміка характерна для двох епішнурових культур городоцько-здовбицької і межановіцької, а пам'ятки басейну Ікви атрибутуються

з останньою. До цього ж часу віднесено біфаціальну сокиру з частково шліфованим лезом,

на якій помітні сліди повторної підправки леза і бічних країв і сильне пошкодження леза

внаслідок спрацювання (рис. 7,6), та масивний відщеп (рис. 7,1). Обидва вироби виготовлені з сірого волинського туринського кременю.

До ранньозалізного віку належать фрагменти горщиків могилянської групи, виготовлені з коричневої глини з домішкою шамоту і піску, два з яких орнаментовані

карбованим валиком (рис. 8,2), і в одному випадку проколами над валиком (рис. 8,3), а

третья посудина мала неорнаментоване вінце (рис. 8,1).

До давньоруського часу віднесено фрагменти стінок гончарних посудин, орнаментованих горизонтальними прокресленими лініями і одне вінце горщика курганного типу, датоване X ст. (рис. 8,4).

XIV ст. датовано три фрагменти вінця горщиків, два з яких сірі морені а один цеглястого кольору (рис. 8,5-7). У двох горщиків манжет під зовнішнім краєм був розчленований горизонтально навпіл і водному випадку карбований пальцевими вдавненнями (рис. 8,5).

Початком XVI ст. датується вінце тонкостінного сірого мореного горщика з витягнутим вінцем і маленьким гладким валиком під зовнішнім краєм вінця (рис. 8,8). До

цього ж часу можна віднести фрагмент вінця горщика з світлої глини, покритого всередині зеленою поливою, а ззовні на шийці розписом коричневою фарбою (рис. 8,9).

До XVII ст. віднесено; вінця сірих морених горщиків (рис. 8,10,11), білоглиняні горщики

розписані коричневою фарбою (рис. 8,13; рис. 9,4) і світлоглиняного горщика з карбованим пальцевими вдавненнями краєм, покритого всередині світло-коричневою

поливою (рис. 8,12); фрагменти тарілок з світлої глини покритих всередині зеленою поливою орнаментованих тисненням штамповим орнаментом (рис. 9,3,5); ф

фрагменти

коробчастих кахель з світлої глини, одна з яких покрита зеленою поливою (рис. 9,1,2).

Серед знахідок XVII ст. – мідний литовський шеляг, у якого стерта дата.

До XVIII ст. віднесено вінце тарілки з глини цеглястого кольору розписаної білою, коричневою і зеленою фарбою під прозорою глазур'ю (рис. 10,8); фрагмент тарілки з

темно-сірої глини покритої всередині зеленою поливою (рис. 10,3); фрагменти кахель,

виготовлених з цеглястої глини, покритих зеленою поливою (рис. 10,4,5,6).

XIX – поч. XX ст. датовано фрагменти горщиків розписаних коричневою фарбою

(рис. 10,1,2), покрішку (рис. 10,7), фрагменти кахель з цеглястої глини покритих білою і синьою фарбою під прозорою глазур'ю (рис. 11,1,2); скляну восьмигранну чорнильницю

(рис. 11,4); порцелянову аптечну склянку циліндричної форми (рис. 11,6); порцелянову тарілку виробництва мануфактури в Городниці (рис. 12,1); порцелянове блюдо з

різнокольоровим розписом (рис. 12,2); намистину з скляної пасти блакитного кольору

(рис. 11,5), бронзову накладку (рис. 11,3) та гільзу набою до гвинтівки Бердана калібру

4,2 лінії Тульського патронного заводу 1892 року.

Дослідження на території колишнього Монастиря кармеліток вперше виявили, що на його території присутні культурні нашарування маліцької культури мідного віку, епішнурової культури епохи бронзи, могилянської групи ранньозалізного віку, давньоруського часу (X ст.) і XIV- XV ст.

Глибоке залягання решток стародавніх поселень є запорукою їхньої збереженості і свідчить про перспективність цієї пам'ятки для подальших досліджень. Найближчі пам'ятки маліцької культури відомі на багатозарових поселеннях Панталія-2, Дубно-

Звірогосподарство, і Дубно, ур. Палестина-2 і розміщуються рівновіддалено з протилежних боків від монастиря. Таким чином наше відкриття заповнило пустий проміжок на карті пам'яток цієї культури Дубенського мікрорегіону. Це ж саме стосується

і матеріалів епохи бронзи і ранньозалізного віку. Знахідки кераміки X ст. і XIV ст. – свідчать що ділянка була обжита в цей час, як округа літописного Дубена, а з часу заснування тут монастиря культурні шари насичувались залишками його життєдіяльності.

Так як досліджена знаходилась неподалік парадного входу в передньому дворі сміття тут

відкладалось небагато. Інтенсивніше це могло відбуватись в періоди грандіозних будівельних робіт. Тому найбільш насичений сміттям шар 3 і шар 5, який складався з

глини. Вони датуються XIX ст. і очевидно були пов'язані з ліквідацією монастиря і його

перебудовою, зокрема і спорудженням дзвіниці. А вже руйнування останньої у 1921 р.

також відбулось відкладенням відповідного шару.

Як виявилось, територія монастиря є однією з добре збережених археологічних пам'яток Дубна, що в умовах недоступності для досліджень більшості площі історичної

частини міста, надає їй особливої цінності.

Джерела і література

1. Батюшко П. Н. *Воłyнь. Историческая судьбы Юго-Западного края.* – СПб., 1888.

2. Лозов'юк І. *Давні Дубенські монастирі.* – Дубно, 1994.

3. *Chodyncki Ignacy Wiadomosc historyczna o fundacyach klasztorow zakonu karmelitanskiego, niegdys w Polsce i Litwie, a pozniej pod panowaniem Austriyi, Rossyi, i Pruss, zostajacych.* – Lwow, 1846.

4. Orłowicz M. *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu.* Łuck, 1929. – S. 290-291. Рис. 1.

Викопіювання з кадастрового плану Дубна з позначенням ділянки

відведеної для будівництва на території колишнього Монастиря кармеліток і розкопу 8.

Умовні позначення (до рис. 2; 3): а – передматериковий перехідний сіро-жовтий суглинок; б – темно-сірий гумусований суглинок; в – сірий гумусований суглинок з вкрапленнями перепаленої глини, вугликів і будівельного сміття дрібної грануляції;

г –

утрамбований перевідкладений материковий суглинок світло-жовтого кольору; д – каміння; е – сірий гумусований суглинок перемішаний з будівельним сміттям у незначній

кількості; є – материковий світло-жовтий суглинок; ж – суглинок чорного кольору; з – темно-сірий гумусований суглинок перемішаний з світло-жовтим суглинком; и – сірий

гумусований суглинок перемішаний з великою кількістю будівельного сміття; і – кераміка (розвал посудини); й – вугілля; к – площа об'єктів на плані.

Рис. 2. Дубно. 2012. Розкоп 8. Загальний план і стратиграфічні розрізи стінок розкопу.

Рис. 3. Дубно. 2012. Розкоп 8. 1 – плані розріз об'єкта 1; 2 – план і розрізи об'єктів 2 і 3.

Рис. 4. Дубно. 2012. Розкоп 8. Об'єкт 1. Вибірка матеріалів маліцької культури.

Рис. 5. Дубно. 2012. Розкоп 8. Об'єкт 1. Вибірка виробів з кременю.

Рис. 6. Дубно. 2012. Розкоп 8. Вибірка виробів з кременю мідного віку. 1,3-7 – культурний шар; 2 – об'єкт 2.

Рис. 7. Дубно. 2012. Розкоп 8. Вибірка матеріалів неоліту і епохи бронзи. 1 – об'єкт 3; 2,4-6 – культурний шар; 3 – об'єкт 2.

Рис. 8. Дубно. 2012. Розкоп 8. Вибірка матеріалів могилянської групи, X ст. і XIV-XVII ст. 1,3-13 – культурний шар; 2 – об'єкт 3.

Рис. 9. Дубно. 2012. Розкоп 8. Вибірка матеріалів XVII ст. з культурного шару.

Рис. 10. Дубно. 2012. Розкоп 8. Вибірка матеріалів XVIII і XIX - поч. XX ст. з культурного шару.

Рис. 11. Дубно. 2012. Розкоп 8. Вибірка матеріалів XIX - поч. XX ст. з культурного шару.

Рис. 12. Дубно. 2012. Розкоп 8. Вибірка матеріалів поч. XX ст. з культурного шару.